

Arkeologisk utredning, etapp 1

Fossila odlingsspår i Topperyd

Arkeologisk utredning, etapp 1, inför planerad
vindkraftsetablering inom fastigheten Topperyd 2:1

*Forserums socken i Nässjö kommun
Jönköpings län*

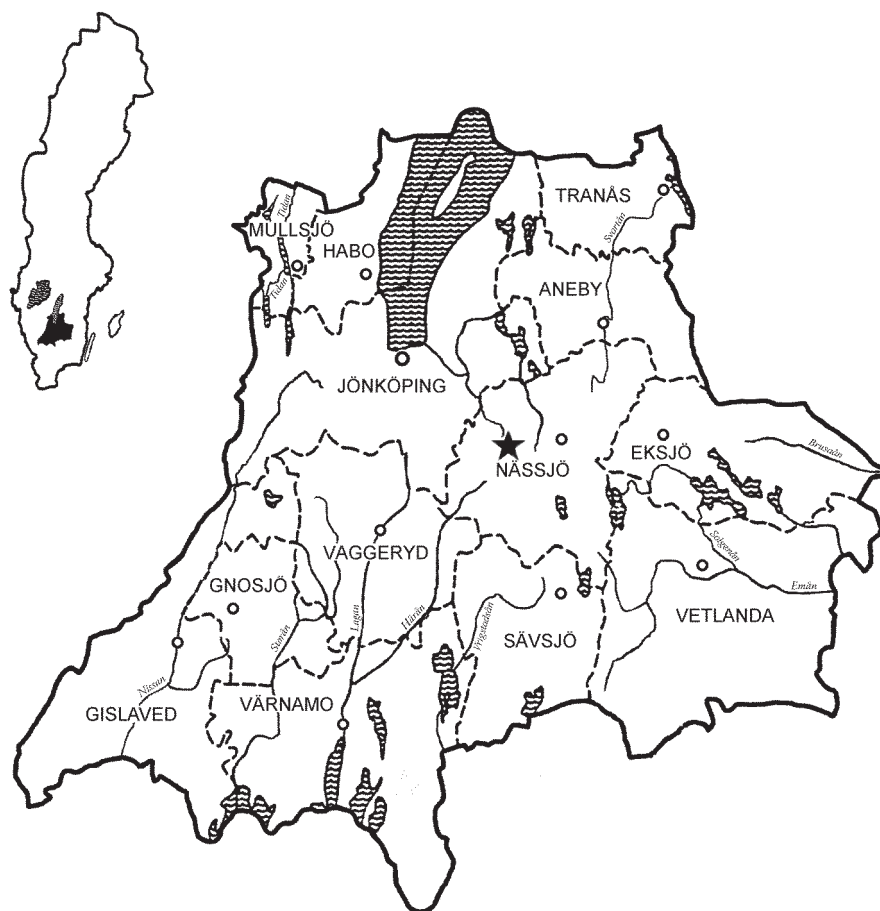

Arkeologisk utredning, etapp 1

Fossila odlingsspår i Topperyd

Arkeologisk utredning, etapp 1, inför planerad vindkraftsetablering inom fastigheten Topperyd 2:1

*Forserums socken i Nässjö kommun
Jönköpings län*

Rapport och ritningar: Rickard Wennerberg

Grafisk design: Anna Stålhammar

Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

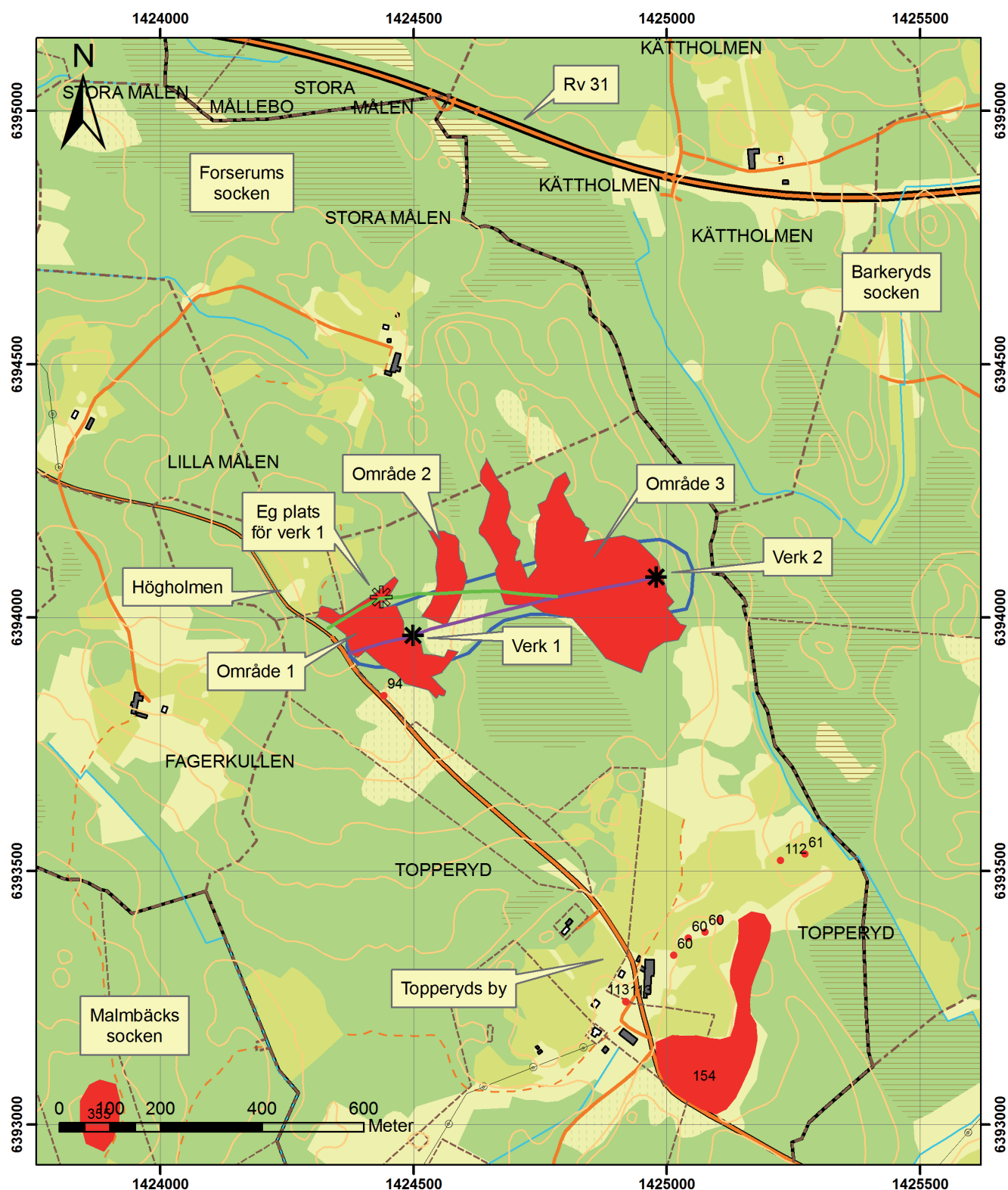
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2008

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	6
Tidigare undersökningar.....	6
Resultat.....	7
Nyregistrerade lämningar.....	7
Det historiska kartmaterialet	8
Sammanfattning.....	9
Åtgärdsförslag.....	10
Administrativa uppgifter.....	11
Referenser.....	12
Tryckta källor.....	12
Arkiv.....	12
Kartunderlag.....	12
Figurförteckning.....	13

Bilagor

Bilaga 1. Lämningsbeskrivningar

FIGUR 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan över området norr om Topperyd. Utredningsområdet är markerat med blått. Inom detta är även ny vägsträckning (lila sträckning), samt den verkliga vägsträckningen markerad (grön sträckning). På kartan är även uppställningsplatserna för vindkraftverken markerade (fyllda stjärnor). Den verkliga uppställningsplatsen för verk 1 är markerad med ofylld stjärna. Sedan tidigare registrerade fornlämningar är markerade med röd färg, vilket även de nyregistrerade lämningarna är (dessa är numrerade 1–3 på kartan). Skala 1:10 000.

Inledning

Sent i november månad 2008 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning, etapp 1, inom ett område norr om Topperydys by i Forserums socken, Nässjö kommun.

Utredningen föranleddes av att markägare Roland Karlson, Topperyd Norrgård, genom konsult Bertil Pettersson planerade för en uppställning av två vindkraftverk inom området. Utredningsområdet är beläget ca en kilometer söder om riksväg 31 och ca 700 meter norr om Topperydys by. Sammanlagt omfattades en ca 8 hektar stor yta. Före utredningen kunde ta sin början hade den planerade vägsträckningen och uppställningsytorna för vindkraftverken redan kommit att avverkas. Delar av vägsträckningen, samt uppställningsplatsen för verk 1 hade även kommit att modifieras något (se FIGUR 1).

Fält- och rapportansvarig var Rickard Wennerberg, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

Den arkeologiska utredningen syftade till att fastställa om sedan tidigare ej kända fasta forn- eller kulturlämningar fanns inom området, samt utgöra underlag inför eventuella vidare arkeologiska insatser.

Utredningen genomfördes i form av en kart- och arkivstudie, samt genom en fältinventering. Sistnämnda utfördes över två dagar på grund av otjänlig väderlek med stora mängder snö och regn under den aktuella tiden.

Utsträckningen för de nyregistrerade ytstora lämningarna mättes in med handdator med tillhörande blåtands-GPS, samt gavs en översiktlig beskrivning (se BILAGA 1).

Topografi

Området där Topperydys by är belägen ligger i Forserums socken, men går ned som en kil mot sydöst och gränsar i öster och söder mot Barkeryd, respektive Malmbäcks socknar. Sockengränsen mot Barkeryd löper endast ca 50 meter öster om utredningsområdet. De större sjöarna Kansjön och Törsbosjön ligger ca två kilometer söder om, respektive ca en och en halv kilometer öster om området.

Själva utredningsområdet kännetecknas av olikåldrig skogsmark. Marken utgörs av kuperad, ställvis stenig moränmark genomkorsad av större och mindre våtmarksstråk. En större skogbeklädd våtmark ligger omedelbart söder om utredningsområdet.

Området är beläget inom utsträckningen för den så kallade Almesåkrgruppen, en berggrund bestående av sandsten, konglomerat och skiffer, samt diabas (SGU).

Fornlämnings- och kulturmiljö

Byn Topperyd omnämns i jordeboken 1542 som *tapparidh* och bestod av 2 mantal. 1549 bestod byn av 2 mantal krono, de båda hemmanen var alltså i kronans ägo. 1575 omnämns byn bestå av ½ mantal skatte och ½ mantal krono (Agertz 2008; F-Topo). Detta kan innebära att ett hemman nu var själväggande, medan det andra hemmanet fortfarande var i kronans ägo. Deras bärkraftighet förefaller i så fall ha minskat, eftersom mantalen, alltså deras skattekraft, nu är halverade. Men samtidigt kan förändringen av mantalen också betyda att en hemmansklyvning har skett.

Inom utredningsområdet fanns sedan tidigare inga registrerade fornlämningsmiljöer. Vad gäller fornlämningsmiljön kring området står RAÄ 94, Forserums socken, som utgörs av en väghållningssten, ca 50 meter söder om utredningsområdet. En registrerad slagggarp (RAÄ 43, Forserums socken) ligger ca 850 meter väster om utredningsområdet.

I Barkeryds socken ca 750 meter öster om området finns platsen för torplämningen Börgesbo (RAÄ 198, Barkeryds socken).

I anslutning till Topperyds by, ca 500–700 meter söder om utredningsområdet, finns fem registreringar i FMIS, RAÄ 60, 61, 112, 113 och 154, samtliga Forserums socken. RAÄ 60 består av fyra kvadratiske stensättningar, varav en är osäker. RAÄ 61 utgörs av en domarring med nio stenar, medan RAÄ 112 är en fyndplats för mortelstöt av sten. RAÄ 113 består av en till platsen flyttad väghållningssten, samt ett lösfynd i form av en stenxya av grönsten. RAÄ 154 utgörs av ett röjningsröseområde utan beskrivning i FMIS.

Tidigare undersökningar

I Forserums socken har tidigare ett femtontal arkeologiska insatser genomförts av Jönköpings läns museum, varav flera i samband med anläggandet av den nya riksväg 31 mellan Nässjö och Öggestorp. Flertalet insatser har helt eller delvis berört fossil åkermark, företrädesvis i form av röjningsröseområden. Vid Axlarp och Kullebo undersöktes boplatslämningar från järnålder och lämningar efter äldre odling från järnålder och medeltid- tidig historisk tid (Jansson 2002). Resultaten från de omfattande undersökningarna längs med riksväg 31 finns även sammanställda i det verk som ovan refererades till. Ett område med röjningsrösen utreddes och karterades också vid Tryggarp år 1989 (Gustafsson 1997). Vid Tryggarp gjordes även en utredning av fossil åkermark år 2000 (Engman 2000).

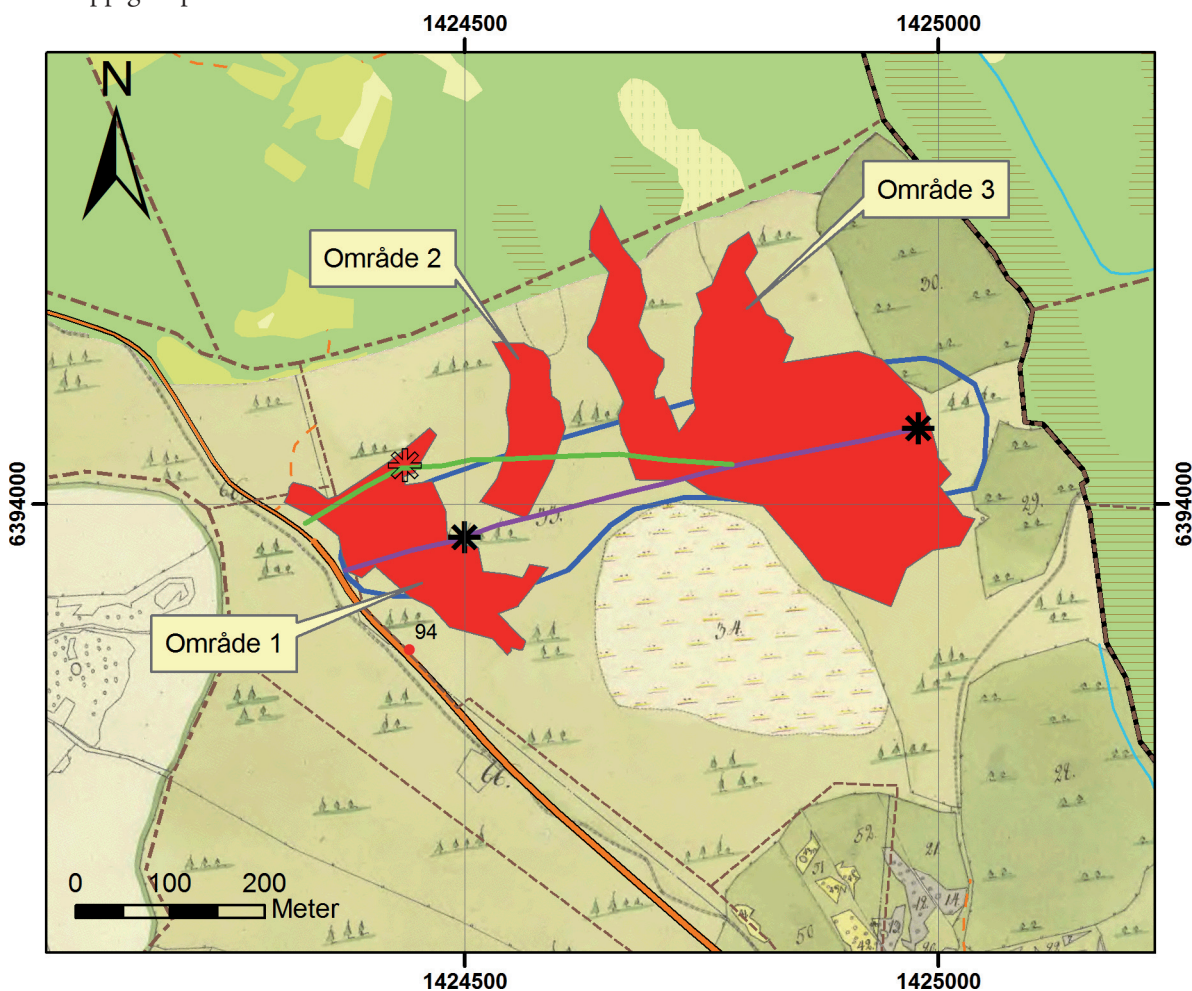
Av andra lämningstyper kan nämnas att en stensättning, RAÄ 24, undersöktes i mitten av 1970-talet vid Horshaga söder om Forserum (Areslätt 2008).

Resultat

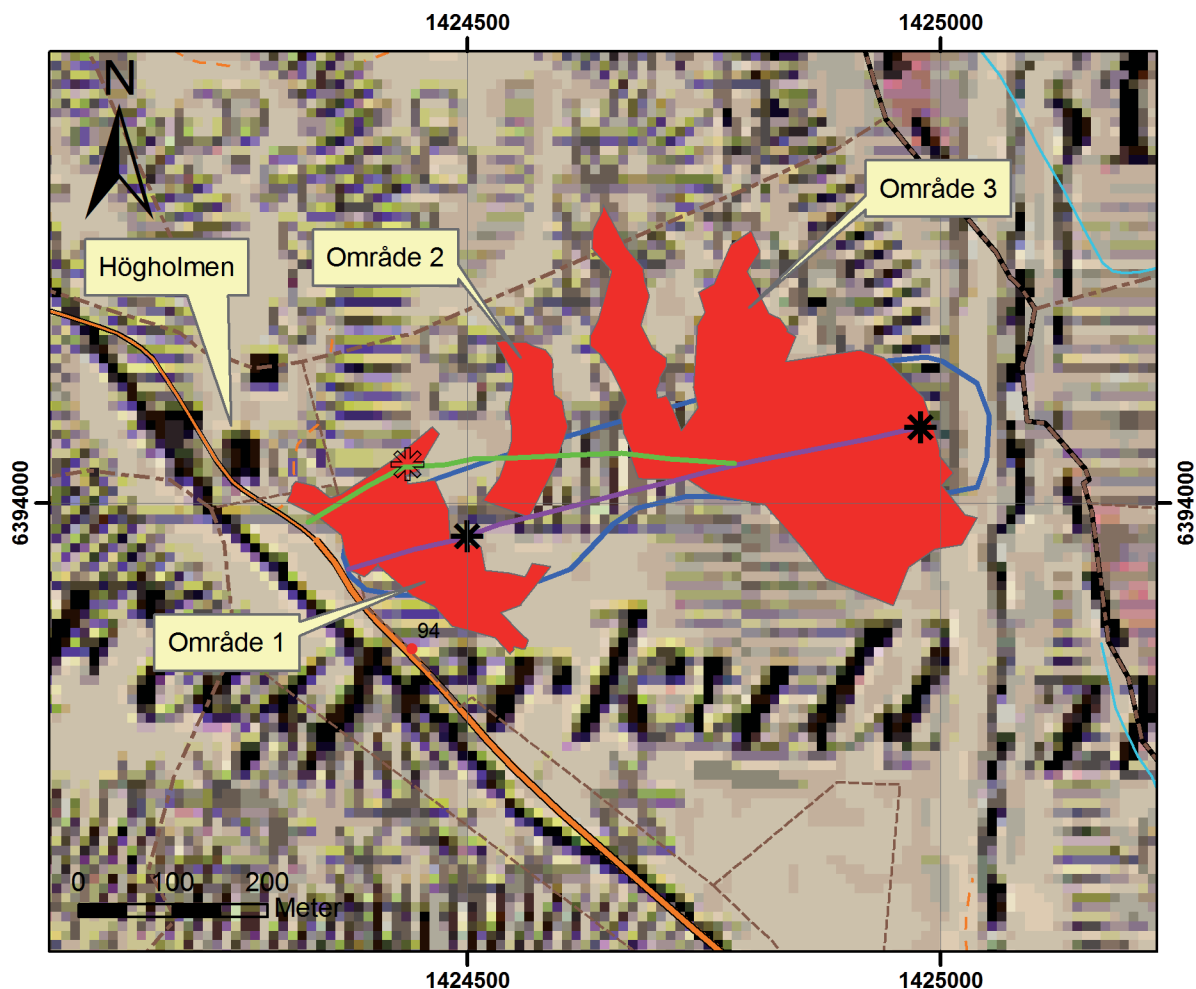
Nyregistrerade lämningar

Vid utredningen registrerades tre områden med fossil åkermark (se FIGUR 1, område 1–3, samt BILAGA 1 för detaljerade beskrivningar). Områdena bestod av röjningsröseområden med skiftande karaktär på rösena. Ett av områdena (område 3) avgränsades i flera riktningar även av låga, men ställvis kraftiga och breda stenmurar, vilka var anlagda ned mot våtare partier.

Vid platsen för den nya uppställningsplatsen för verk 1 i område 1 (se FIGUR 1) utgjordes röjningsrösena mestadels av mindre, låga rösen. Vid uppställningsplatsen för verk 2 inom område 3 var däremot karaktären på röjningsrösena att de generellt var större, högre, samt med toppigare profil.

FIGUR 2. Karta över utredningsområdet (markerat med blått) med nyregistrerade lämningar (område 1–3, markerat med rött) i förhållande till rektifierad storskifteskarta från 1797. På storskifteskartan finns ingen bebyggelse eller markerade åkerytor inom det aktuella utredningsområdet. På storskifteskartan är större delen av utredningsområdets utsträckning markerat som betesmark och skog (på storskifteskartan markerat med siffran 33 under den lila vägsträckningen). Den stora våtmarken söder om området betecknas som nr 34, medan två hagar öster om utredningsområdet och tillhörande Södergården är markerade med 29, respektive 30. I sydöstra delen av kartan syns delar av byns inägomarker med röjningsrösen (markerat med gult och grått). Skala 1:8 000.

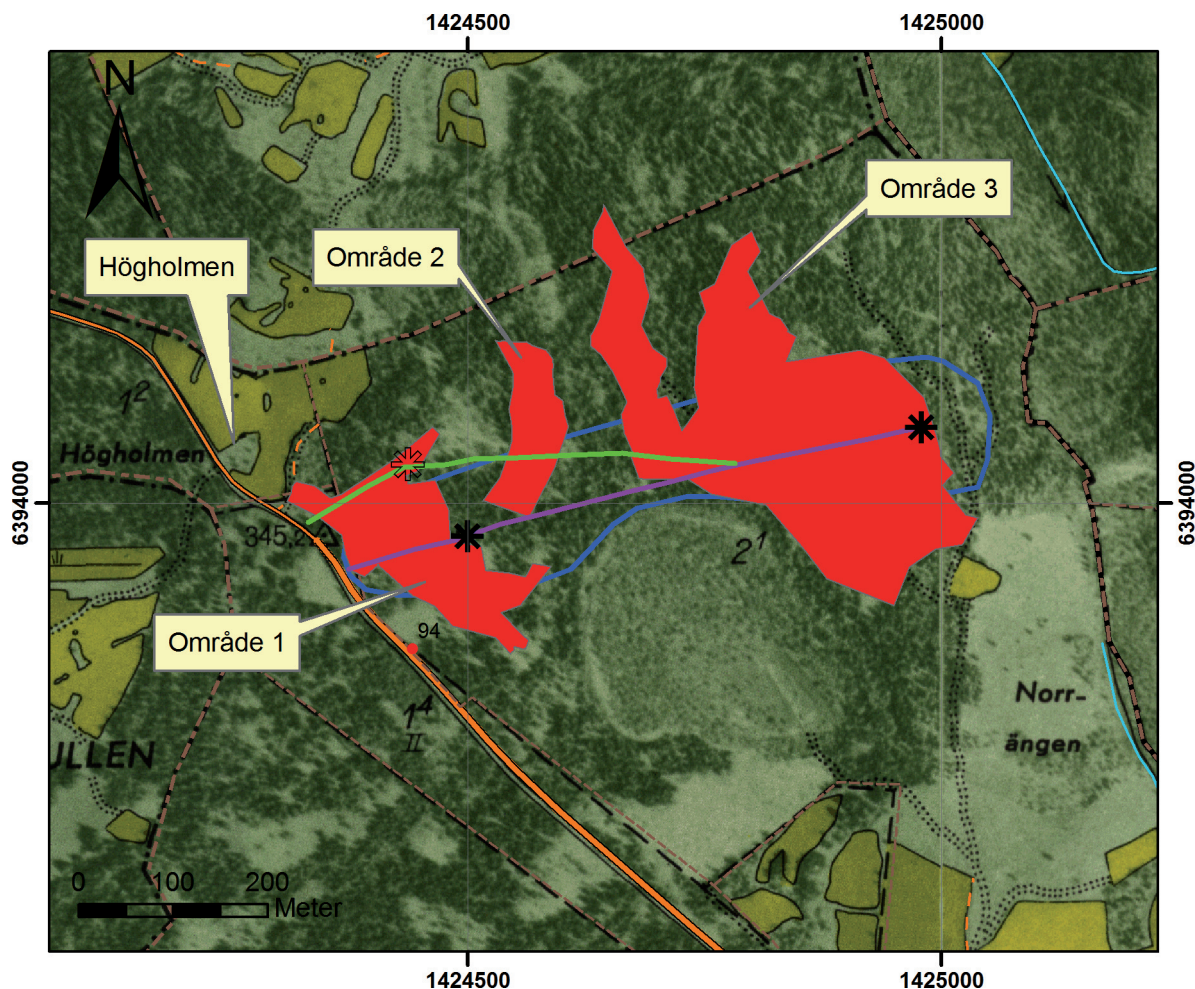

FIGUR 3. Karta över utredningsområdet (markerat med blått) med nyregistrerade lämningar (område 1-3, markerat med rött) i förhållande till generalstabskartan från 1887. Ca 130 meter nordväst om utredningsområdet ligger nu torpet Högholmen, vars byggnader markerats med svarta fyrkanter på generalstabskartan. Skala 1:8 000.

Det historiska kartmaterialet

Över Topperys by finns en storskifteskarta från 1797, upprättad av lantmätarna Jonatan och David Ulrik Montelin (se FIGUR 2). De delar av storskifteskartan som utredningsområdet berör är på storskifteskartan betecknat som betesmark och skog (nr 33). Även det stora våtmarksområdet är markerat på storskifteskartan (nr 34). Utredningsområdet gränsar i öster till vad som enligt storskifteskartan var Södergårdens Lillehage (nr 29), respektive Storhage (nr 30). Inom utredningsområdet finns ingenting på storskifteskartan som indikerar bebyggelse eller äldre odling under denna tid.

På generalstabskartan från 1887 är en lägenhetsbebyggelse, Högholmen kallad, markerat ca 130 meter nordväst om utredningsområdet (se FIGUR 3). Namnet Högholmen förekommer fortfarande på fastighetskartan. I anslutning till Högholmen är idag öppen och fortfarande hävdad mark. Kring den öppna marken noterades ett flertal större röjningsrösen vid utredningen. Enligt ortnamnsregistret var Högholmen en backstuga, vilken även kallades "Majas" (Ortnamnsregistret).

FIGUR 4. Karta över utredningsområdet (markerat med blått) med nyregistrerade lämningar (område 1–3, markerat med rött) i förhållande till den ekonomiska kartan från 1950-tal. Lägenhetsbebyggelsen Högholmen har nu försvunnit, men öppna åkrar finns fortfarande runtomkring. Skala 1:8 000.

Inom utredningsområdet finns ingenting på generalstabskartan som indikerar bebyggelse eller äldre odling under denna tid.

På 1950-talets ekonomiska karta är Högholmen borta, men den öppna marken och namnet är fortfarande markerat (se FIGUR 4). Inom utredningsområdet finns ingenting på den ekonomiska kartan som indikerar bebyggelse eller äldre odling under denna tid.

Sammanfattning

I november 2008 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning, etapp 1, inom ett område norr om Topperys by i Forserums socken.

Utredningen kom till stånd med anledning av en planerad uppställning av två vindkraftverk inom området. Det 8 hektar stora utredningsområdet är beläget ca 700 meter norr om Topperys by och en kilometer söder om riksväg 31. Före utredningen hade delar av vägsträckningen, samt uppställningsplatsen för verk 1 kommit

att modifieras något i samband med skogsavverkning inför vägdragningen.

En kart- och arkivstudie gjordes, varpå en fältinventering av utredningsområdet gjordes. Vid denna kunde tre områden med fossil åkermark i form av röjningsröseområden, varav ett ställvis avgränsades av stenmurar, konstateras. Vid platsen för den nya uppställningsplatsen för verk 1 utgjordes röjningsrösena främst av mindre, låga rösen. Vid uppställningsplatsen för verk 2 var karaktären på röjningsrösena att de var större och högre.

Åtgärdsförslag

Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Referenser

Tryckta källor

- Agertz, J. 2008. *Ortnamn i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2008. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Areslätt, T. 2008. *Gravkult i Horshaga. Stensättning med tretton omgivande härdar. Undersökning av Raä 24 med anledning av grustäktsexploatering inom fastigheten Horshaga 1:3*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2008:13. Jönköping.
- Engman, F. 2000. *Tryggarp 1:7. Inventering och sökschaktsgrävning med anledning av industrietablering*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2000:09. Jönköping.
- Gustafsson, A. 1997. *Arkeologisk utredning. Tryggarp 1:7. Forserums socken, Nässjö kommun. Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1997:5. Jönköping.
- Jansson, K. 2002. Arkeologi längs vägen. I: *Markens minnen: landskap och odlingshistoria på småländska höglandet under 6000 år* (red: Berglund, B. & Börjesson, K.). Stockholm.

Arkiv

- F-Topo. Databas över ortnamn och äldsta belägg inom Jönköpings län. Upprättad av Jan Agertz. Jönköpings läns museum.
- Jönköpings läns museums antikvarisk-topografiska arkiv.
- Ortnamnsregistret. Tillgängligt via: <http://www.sofi.se/ortnamnsregistret>
- Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS).

Kartunderlag

- Ekonomisk karta Sjöstorp, RAK-id J133-6E8e56, 1954.
- Ekonomisk karta Lunnestorp, RAK-id J133-6E8f56, 1954.
- Generalstabskartan Jönköping, RAK-id J243-35-1, 1887.
- Sveriges geologiska undersökning SGU. Ser. Ah nr 11 Specialkarta. Berggrunden i Jönköpings län.
- Topperyd E33-34:1. Storskifte, 1797. Jonatan Montelin, David Ulrik Montelin.

Figurförteckning

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan över området norr om Topperyd 4

Figur 2. Utredningsområdet i förhållande till storskifteskarta från 1797 7

Figur 3. Utredningsområdet i förhållande till generalstabskarta från 1887 8

Figur 4. Utredningsområdet i förhållande till ekonomisk karta från 1950-tal 9

Lämningsbeskrivningar

Topperyd, JLM dnr 328/08

Område	Sakord	Beskrivning	Terräng	Bedömning
1	Fossil åker	Fossil åker, ca 300x25–155 meter (NV-SO), bestående av ca 70–80 röjningsrösen, vanligen oregelbundna och runda, 3–5 meter diameter, 0,3–0,5 meter höga av 0,2–0,4 meter stora stenar. Ställvis skiftande karaktär på röjningsrösen. I N delen är röjningsrösen ställvis mindre och lägre. Området ställvis svåravgränsat i N, SO och S, på grund av stormfällor och markberedning med planterad ungskog. Området kan eventuellt ansluta till område 2 i O delen. Enstaka röjningsrösen skadade av skogsmaskin i samband med vägdragningar.	Kuperad, ställvis O-sluttande småblockig moränmark, skogsmark, olikåldrig granskog med inslag av tall och löv.	Övrig kulturhistorisk lämning?
2	Fossil åker	Fossil åker, ca 185x40–60 meter (N-S), bestående av ca 30–40 röjningsrösen, vanligen oregelbundna eller runda, ca 3–5 meter i diameter, 0,3–0,5 meter höga, av 0,2–0,4 meter stora stenar. Området svåravgränsat i SV på grund av markberedning med planterad ungskog. Området kan eventuellt ansluta till område 1 i SV delen. Enstaka röjningsrösen skadade av skogsmaskin i samband med vägdragningar och markberedning.	På svagt O-sluttande moränavsats som i N delen övergår i mindre moränåsar. I N delen olikåldrig granskog, i S delen planterad yngre granskog.	Övrig kulturhistorisk lämning.
3	Område med fossil åkermark	Område med fossil åkermark, ca 520x30–280 meter (NV-SO), bestående av ca 150 röjningsrösen och flera stenmurar. Röjningsrösen är vanligen oregelbundna och runda, ca 3–5 meter i diameter, 0,3–0,6 meter höga av 0,2–0,5 meter stora stenar. Ställvis anlagda i anslutning till större markfasta stenblock. Röjningsrösen är även ställvis glest belägna inom området. I O och SO delen är röjningsrösen större och med mer toppig profil, upp till ca 7 meter i diameter, ställvis även intill 1 meter höga, av ca 0,3–0,6 meter stora stenar. I sydvästra, centrala och östra delarna avgränsas området av stenmurar, vanligen ca 1,5–2,5 meter breda, 0,3–0,5 meter höga, av ca 0,2–0,6 meter stora stenar. Stenmurarna är anlagda ned mot våtare partier. Området ställvis svåravgränsat i N och O. Enstaka röjningsrösen skadade av skogsmaskin i samband med vägdragningar.	Kuperad småblockig moränmark, skogsmark, företrädesvis olikåldrig granskog med inslag av tall och löv.	Övrig kulturhistorisk lämning.

Inför en planerad uppställning av två vindkraftverk genomfördes en arkeologisk utredning inom ett område norr om Topperyds by i Forserums socken. Utredningsområdet är beläget ca 700 meter norr om Topperyds by och ca en kilometer söder om riksväg 31.

Vid fältinventering av utredningsområdet framkom tre områden med fossil åkermark i form av röjningsröseområden. En kartstudie visade att ingen odling karterats inom området under de senaste ca 200 åren.